

El mes de febrer de 1939, ara fa cinquanta anys, les terres gironines van ser ocupades per les tropes franquistes. El territori situat entre la Tordera i els Pirineus va ser testimoni també, la primera setmana d'aquell mes de febrer, d'un èxode sense precedents. Mig milió de persones el van travessar penosament, sota la pluja gelada, per anar a buscar a França un refugi que va ser, finalment, molt diferent d'allò que havien imaginat. Per recordar aquells moments històrics, la *Revista de Girona* ha aplegat en les planes que segueixen fotografies extretes de la revista *Fotos, semanario gráfico nacionalsindicalista*, i del setmanari francès *L'illustration*. Els números d'aquestes revistes utilitzats porten tots dos la data de 18 de febrer del 1939.

Cinquanta anys de l'èxode dels fugitius del franquisme

JAUME FABRE





El fum que sortia de la fàbrica Gròber, incendiada poc abans de l'entrada a Girona dels soldats del cos d'exèrcit de Navarra, és l'element principal en les poques descripcions que hi ha del paisatge després de la batalla. Els incendiaris van ser treballadors de la fàbrica, algun dels quals ni tan sols es va exiliar, no va ser denunciat ni va patir represàlies i va continuar vivint a Girona durant molts anys. Però els testimonis de l'època asseguren que l'incendi no va suposar, ni de llarg, la destrucció total, perquè al cap d'un any just ja s'hi tornava a treballar. La represa del treball es va celebrar amb tota solemnitat i es va fer coincidir amb el 4 de febrer de 1940, quan s'acomplia el primer aniversari de la *Liberación*. Fins i tot, per commemorar-ho, es va posar una placa en una paret, que s'hi va conservar molts anys.

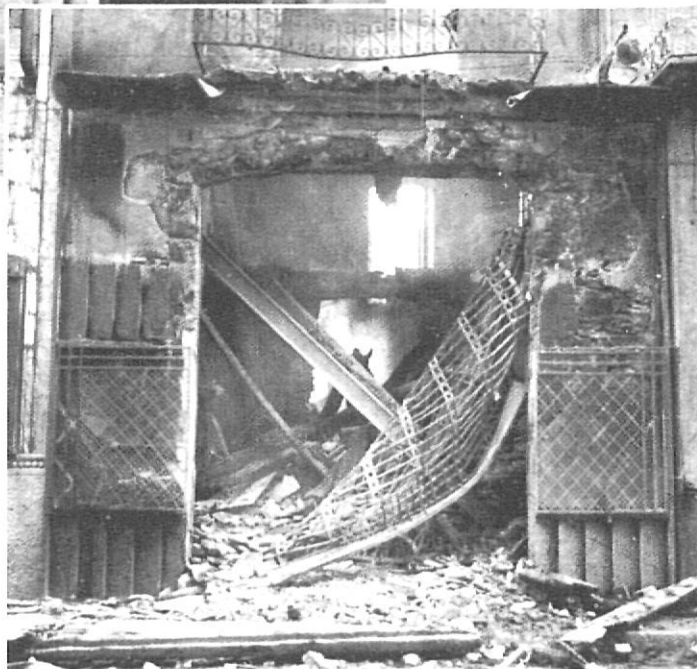
També van ser incendiats durant la retirada la fàbrica dels Químics, la central lletera, al costat de l'edifici de Correus, el banc Hispano Colonial, al número 12 del carrer dels Ciutadans, el Garatge Adroher, a la Gran Via —on ara hi ha la nova seu del Banc d'Espanya—, algunes dependències de l'estació de ferrocarril, magatzems de fusta i locals de sindicats i partits, per destruir els arxius. Bombers de Barcelona i Mataró van anar a Girona per col·laborar amb l'exèrcit a apagar els incendis.

Una part de l'església del Mercadal va ser desmuntada pedra a pedra durant la guerra per les brigades municipals. L'església i convent de les Bernardes, situats a la mateixa mansana, però al costat que donava al carrer de Santa Clara, van córrer la mateixa sort. Van ser els únics edificis religiosos del terme municipal de Girona desapareguts durant la guerra civil. A part d'aquests, el dany més important va ser causat al teulat de la Catedral per una bomba llançada per l'aviació franquista el 29 de gener del 1939. Els altres edificis religiosos només van patir danys importants en el mobiliari i decoració interiors, durant els desordres de final de juliol del 1936, i van ser destinats a usos civils fins el 1939, però es van mantenir en peu. Els convents de monges que prestaven serveis socials, com les butinyanes, vetlladores i germanetes dels pobres, van seguir funcionant amb tota normalitat durant la guerra.

Aquesta fotografia de febrer del 1939 mostra l'esvoranc que va quedar on hi havia hagut el convent de les Bernardes, al carrer de Santa Clara cantonada amb el carrer de les Hortes. L'enderrocament va obeir més a raons de tipus urbanístic que no pas iconoclastes. L'enderrocament de l'església del Mercadal no es va completar. Només van anar a terra el campanar neogòtic, obra d'Isidre Bosch Bataller, el teulat i la rectoria. La desaparició d'aquest últim edifici, annex al temple, va permetre a la postguerra urbanitzar el carrer de les Hortes. El teulat va ser refet a la postguerra sense gaires miraments artístics, com es pot comprovar encara.

Alguna botiga també va ser incendiada durant la retirada, com ara Can L lens, de la família Comadira. La Casa Boué, al costat del Pont de Pedra, un cop refeta ha conservat la mateixa façana. Aquests incendis van ser explotats al màxim per la propaganda franquista: *Estas jornadas en Girona, han sido particularmente sangrientas, horriblemente feroces, iluminadas, con las llamaradas de los incendios, muchas veces provocados por los mismos que al prender las últimas mechas tenían que convertir sus mismos hogares en montones de escombros ennegrecidos. Pero la pistola soviética al pecho era el argumento del déspota cobarde que así se despedía de la que soñó que pudiera ser su Patria...*», escrivia Spectator al semanari Fotos del 18 de febrer de 1939.

De fet, des de mitjan gener, Girona s'havia transformat en una cafarnaüm on tot era possible i on cap control no era possible. L'alcalde Pere Cerezo va fugir de la ciutat, la matinada del 25 de gener, i va passar la frontera. 118 edificis van resultar castigats pels bombardeigs franquistes de finals de gener. Antoni Rovira i Virgili, diputat al Parlament de Catalunya, que hi va passar camí de l'exili i s'hi va estar un parell de dies —el 24 i 25 de gener—, dormint en un banc del saló de sessions de l'Ajuntament i menjant a Ca la Marieta, n'ha deixat aquesta descripció: «La ciutat és plena de gent», explica al seu llibre *Els últims dies de la Catalunya republicana*, «que hi acut a la carrera feta per totes les rutes i camins. Hotels i hostals, dispeses i pensions i cases particulars vessen de forasters. Als voltants de la població apareixen campaments improvisats».





Dues fotografies preses durant la segona setmana de febrer del 1939 davant del local central d'*Auxilio Social* a la ciutat de Girona, que es va establir en un edifici incautat de la Gran Via, cantonada amb el carrer Álvarez de Castro. Repartiment de menjar des de dalt d'un camió i dones fent cua per recollir menjar.

Auxilio Social va ser una institució creada a Valladolid tres mesos després de la sublevació militar que donà origen a la guerra civil. Concretament, el dia 30 d'octubre de 1936 es va obrir a Valladolid el primer menjador per a infants, sota la direcció de Mercedes Sanz Bachiller, vídua d'Onésimo Redondo. *Auxilio Social*, homònima de l'organització que els nazis havien creat no feia gaire a Alemanya, amb idèntics objectius, va perdurar fins a l'inici del desmantellament, l'any 1976, d'algunes institucions del franquisme.

En la pràctica, durant la guerra civil i en els primers anys de postguerra, l'única cosa que va fer *Auxilio Social* va ser apropiar-se dels menjadors infantils i altres serveis socials creats per la República i reciclar-los per a la beneficència del nou règim.

Els primers dies de l'ocupació d'una ciutat per les tropes franquistes, una de les preocupacions era com alimentar la població afamada. Els camions d'intendència anaven portant menjar que primer es repartia directament, sense descarregar, però que aviat va ser emmagatzemat en locals habilitats especialment. *Auxilio Social* va centralitzar una part important de la feina de distribució d'aquest menjar a les institucions socials i sanitàries i a través dels seus menjadors. Però la major part d'aquest menjar no va ser per a la població civil, sinó per als soldats, que en quantitats ingents arribaven a les ciutats ocupades.

TREBALL DE REDACCIÓ

El mateix dia que la ciutat de Girona va ser ocupada, 4 de gener del 1939, les tropes franquistes van fer set-cents presoners, i 1.500 més als afores. Van ser tancats al Seminari, on ja hi havia hagut, durant la guerra, els presoners del govern republicà. Aquesta fotografia excepcional va ser publicada el febrer de 1939 amb un peu escuet que deia: «Prisioneros en Gerona». Setze d'aquests presoners van morir durant el seu captiveri, l'any 1939.

Segons les xifres aplegades per Josep Maria Solé Sabaté, les més rigoroses fins ara, els afusellaments a Girona van començar el 8 de març. Tres-cents setanta persones van ser passades per les armes l'any 1939, cent quatre el 1940, deu el 1941, dinou el 1942, dotze el 1943, tres el 1944 i una el 1945.

Si no fos pel monument als defensors de Girona —nom que prenia un irònic significat aquell febrer del 1939—, seria gairebé impossible reconèixer la plaça de la Independència en aquesta imatge de fa cinquanta anys. Plena de soldats franquistes, amb el costat nord sense edificar, ocupat pel jardí del Teatre Albéniz —amb el rètol encara en català— i un altre local també desaparegut.





El 8 de febrer, a mitja tarda, els polvorins habilitats a l'església de Llers i al castell de Figueres van ser volats, davant la impossibilitat d'evacuar-los. Poc abans de les nou del vespre un destacament de les tropes franquistes va entrar a Figueres, mentre el gros del cos de l'Exèrcit de Navarra es va quedar a fer nit al Pont del Príncep i no va entrar a la ciutat fins l'endemà. El panorama era semblant al de Girona. Edificis en flames —el Siglo, la ferreteria Sunyer, algun cafè— runes per tot arreu, conseqüència dels bombardeigs que havien afectat 520 edificis, l'estació de ferrocarril en un estat lamentable.

El 19 de febrer, un grup de tropes mores que s'havien instal·lat al teatre municipal, van encendre-hi foc a dintre, per escalfar-se, se'ls va descontrolar i l'incendi va destruir l'edifici. Només van quedar en peu les quatre parets exteriors. Aquest edifici s'ha convertit posteriorment en el museu Dalí.



Aquesta fotografia colpidora, que va ser publicada en una revista francesa el febrer del 1939 amb el peu «Le cheminement pitoyable» i reproduïda mil vegades, reflecteix un grup anònim de fugitius del franquisme. Els personatges més joves que apareixen en aquesta imatge, realitzada pel fotògraf Safara el febrer de 1939, són encara vius. Han estat localitzats pel periodista Josep Pernau. La nena de la cama amputada, que dona la mà al seu pare, es diu Àlicia Graci, i té ara 58 anys. El nen més petit, amb el peu amputat, que va darrera seu, és el seu germà Amadeo, que ara té 54 anys. El noi que va amb ell és el seu germà Antonio, que ara té 62 anys. Eren de Monzón i van resultar ferits en un bombardeig el novembre de 1937, on va morir la seva mare. Van ser evacuats a Barcelona, primer, després a la Garriga i finalment a França. Al cap de dos anys va morir el seu pare i els tres germans van ser retornats a Espanya.

La dirigent anarquista Frederica Montseny, que va evacuar Barcelona el 26 de gener del 1939 —el mateix dia que els franquistes ocupaven la ciutat— amb els seus fills petits, de cinc anys i set mesos, amb la seva mare malalta i amb una cama trencada, amb la mare del seu company, i amb la seva germana adoptiva i el seu fill d'un mes, ha deixat un testimoni dramàtic del calvari dels fugitius innocents d'aquell febrer del 1939:

«¿Qui, oh!, qui oblidarà aquestes hores, aquell espectacle de les muntanyes plenes de gent, que acampaven sota els arbres, tremolant de fred i de terror?», ha escrit a *El éxodo. Pasión y muerte de los españoles en el exilio*. «Milers d'autos i de camions estaven en una fila ininterrompuda que anava de Figueres fins a Cervera i fins el Portús. ¿Qui, oh! qui oblidarà aquelles hores, el plor de les criatures sota la pluja, els crits de les dones, les malediccions dels homes, el soroll sinistre dels avions que volaven sobre els nostres caps? (...) A la línia de la frontera, quin espectacle! Davant d'ella s'amuntegaven ja —molts havien passat la nit a la intempèrie, sota la pluja gelada que no parava de caure— centenars de persones. Hi havia grans grups de ferits, amb els braços cabestrellejats, amb les cames estirades, tirats per terra, amarats. Hi havia colònies de criatures, desembarcades dels camions, plenes de por i mullades, agafades per les altres amb les mans. Hi havia dones que portaven damunt els seus caps cistelles plenes de roba mullada, amb quatre o cinc criatures que ploraven agafades a les seves faldilles. Hi havia tota la misèria i la desesperació imaginables i les que no es poden imaginar».

Antoni Rovira i Virgili va veure aquest panorama, el 31 de gener, en sortir del Mas Perxés, d'Agullana, on hi havia hagut la seu provisional de la Generalitat de Catalunya, camí de la frontera: «Tot baixant per la branca de carretera que va d'Agullana a la carretera general, veiem als dos costats nombrosos campaments de gent fugitiva. Làrea d'aquests campaments s'ha quintuplicat de pocs dies ençà. Agafa molts quilòmetres quadrats i conté desenes de milers de persones. Sota el bon sol, llargues restelleres de roba estesa donen a l'indret un pintoresc aspecte. Damunt els camps encara molls i entre les pinedes es mou una multitud miserosa en la qual predominen les dones i els infants. Allí on el terreny s'eleva i hi creixen els arbustos i el bosc baix, apareixen nombroses tendes de campanya, si hom pot emprar aquesta expressió, fetes de brancatge i de flassades, llençols i cobrellits. Les dones feinegen, els infants juguen, els homes enraonen. Tots deuen haver patit molt durant els dies de pluja, però el bon temps que torna els ho fa oblidar. Alguns camps, convertits en estanys per l'aigua del cel, han estat abandonats, i en els tolls fangosos resten matalassos i coixins, robes i estris».





El 9 de febrer del 1939, la primera columna de les tropes franquistes va arribar a la frontera de Portbou. El fotògraf era allà per immortalitzar el moment. Els rostres somrients contrasten amb el dolor dels fugitius, que fins poques hores abans havien fet el mateix camí. Segons l'informe Valière, el més fiable de tots els que es van fer el 1939 sobre l'emigració a França, des del 28 de gener fins al 12 de febrer van passar a territori francès 230.000 soldats i agents de les forces d'ordre públic, 10.000 soldats ferits, 40.000 homes adults no militars i 170.000 nens, dones i ancians. En total, 450.000 persones. D'aquestes, segons el mateix informe, a primers de març n'havien tornat 68.000 a territori espanyol, i d'ells 56.000 eren soldats que havien travessat la frontera enquadrats en les seves unitats, perquè no van voler o no van poder desertar. Louis Stein, autor d'un dels millors estudis sobre l'exili dels republicans espanyols, assegura que el 36,5 % dels fugitius eren catalans, el que suposaria que 182.500 catalans van passar a França al final de gener i començament de febrer del 1939.

Una crònica de l'enviat especial de *La Vanguardia Española* J. Lay informava el 23 de juliol d'aquell mateix any que, segons el ministre d'Afers estrangers francès, M. Bonnet, «dels 500.000 refugiats, 249.000 ja han sortit del nostre territori». «En queden», afegia, «251.000, dels quals 180.944 són antics militants, que estan internats en els llocs que va assenyalar prèviament el govern».

A les altres fotografies, el general Solchaga, cap del cos d'exèrcit de Navarra, saluda el general Fagalde, comandant de la 16a. regió militar francesa, en arribar amb les seves tropes a la frontera del Portús, i una corrua atapeïda de fugitius en un dels carrers de Cotlliure.

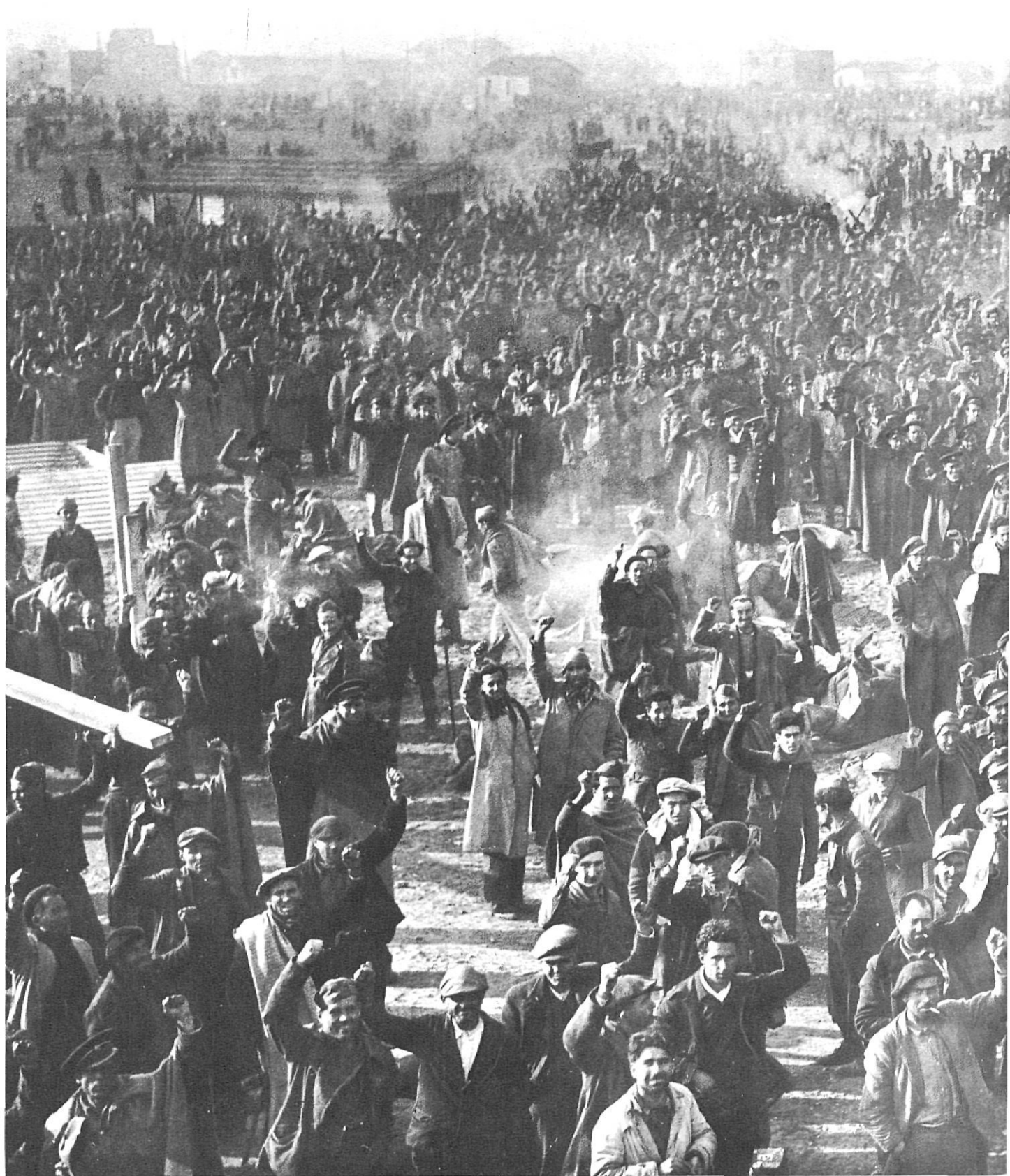
El matí del dilluns 23 de gener de l'any 1939, Antonio Machado, la seva mare, el seu germà Josep i la seva cunyada, van arribar a Girona, formant part d'un grup d'intel·lectuals evacuats de Barcelona en ambulància la nit anterior en el qual hi havia Carles Riba, Joaquim Xirau, Corpus Barga i altres. Les carreteres i la ciutat mateixa eren plens de fugitius i el grup va continuar camí fins a Cervià de Ter, on es van instal·lar en un mas abandonat. Hi van estar fins el dia 27, quan la riuada humana que caminava cap la frontera era ja incontrolable. Barcelona acabava de ser ocupada i el cos d'exèrcit de Navarra prosseguia el seu camí cap al nord. El dia 27 de gener van dormir al mas Faixat, prop de Figueres. L'endemà, quan les tropes franquistes ja eren a Granollers i Mataró, els Machado i els altres professors universitaris que anaven amb ells van arribar a la frontera, i van aconseguir autorització per traspasar-la. La nit del 28 al 29, mentre plovia a bots i barrals, la van passar en un vagó de tren, a l'estació de Cerbera, i el diumenge dia 29 van anar a Cotlliure. Antonio Machado va trobar lloc a la pensió de *madame* Quintana. S'hi va quedar sol amb la seva mare, tots dos malalts. El seu germà i la seva cunyada va seguir camí amb Corpus Barga cap a París. Els altres intel·lectuals ja s'havien separat abans del grup.

Machado va morir a la pensió de Cotlliure el 22 de febrer següent, sol. La seva mare va morir tres dies més tard. Van ser enterrats junts al cementiri de Cotlliure.



141





El febrer del 1939 no va ser especialment rigorós, però els efectes del fred sobre una població mal alimentada, pitjor vestida i sense altre allotjament que uns tancats a la sorra van ser terriblement mortífers. Però el pitjor va venir mesos després. Del 15 al 20 d'octubre, un diluvi va caure als dos costats dels Pirineus. A Girona va haver-hi inundacions i destrosses, pels aiguats. Els camps de refugiats del Rosselló van convertir-se en piscines. L'hivern següent va ser molt fred. Al gener es van registrar temperatures mínimes de set sota zero i alguns dies la temperatura màxima no va pujar de zero graus.



Argelers, Barcarès, Sant Cebrià, el Vernet són noms que milers d'exiliats van recordar amb ràbia durant molts anys. Camps de concentració on van ser internats la major part dels exiliats, els que no gaudien de privilegis diplomàtics ni bones recomanacions. Camps de concentració que van ser l'única cosa que la França lliure va poder, o va voler, oferir als fugitius del franquisme. Camps de concentració on les condicions de vida hi van ser terribles, i on molts van morir. Els que van sobreviure es van trobar, en sortir, que França ja no era un país lliure, sinó ocupat pels nazis, i que els sofriments, per a ells, no havien fet més que començar.